

DOIRA CHOLG‘USINING IJROVIY USLUBLARINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Rustamov I.D.

Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi.

Tayanch so‘zlar: doira, ijrochilik saviyasi, ijrochilik tarixi, doira usullari, “Elak usuli”, “Titratma rez”, pyesalar, “Qo‘sh qars-1”.

Ключевые слова: кружок, уровень выступления, история выступления, методы кружка, «Метод сита», «Титратма рез», пьесы, «Кош карс-1».

Key words: circle, level of performance, history of performance, circle methods, «Sieve method», «Titratma rez», plays, «Kosh kars-1».

Kirish. Yangilanayotgan O‘zbekistonimizda barcha sohalar qatorida musiqa san‘ati zamonaviy talablar asosida rivojlanib bormoqda. Bu borada musiqa ta‘limini tashkil etish tubdan yangilanganligini va uning sifat samaradorligi oshib borayotganligini ta‘kidlash joiz. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil, 2-fevraldagi PQ-112-sonli “Madaniyat va san‘at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi qarori[1], O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirzoyoyev tomonidan 2017-yil, 17-noyabrdagi “O‘zbek milliy maqom san‘atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”[2]gi qarorning qabul qilingani musiqa san‘atini rivojlantirish yo‘lidagi qadalarining olib borilayotgan ishlarning yaqqol tasdig‘idir.

Hozirgi kunda qo‘shiqchilik san‘ati va cholg‘u ijrochiligi ta‘limi saviyasi yangi bosqichga ko‘tarildi. Ayniqsa, Respublikamiz pedagog kadrlarni tayyorlashga ixtisoslashgan Oliy ta‘lim muassasalarida San‘atshunoslik fakultetlari o‘z faoliyatini boshlagani va bu fakultetlarda tayanch akademik musiqa maskani bo‘lgan O‘zbekiston davlat konservatoriyasi vokal san‘ati va cholg‘u ijrochiligi ta‘lim yo‘nalishlari o‘quv rejasi asosida faoliyat yuritib kelayotgan kafedralar faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarning amalga oshirilishi bu boradagi olib borilayotgan ishlarning debochasidir.

O‘zbek xalqining boy ilmiy madaniy merosi, mamlakatimizda ilm-fan, san’at va madaniyat sohalarida erishilayotgan yutuqlar, aholini, ayniqsa, yoshlarda yot g‘oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni kuchaytirishda, milliy qadriyatlar va an’analarni asrab avaylash va keng tag‘rib etishda musiqa ta’limi va san’atining o‘rni juda muhimdir.

O‘zbek milliy musiqa san’atining muhim tarkibiy yo‘nalishlaridan biri – doira cholg‘u ijrochiligidir. Mazkur ijrochilik san’ati juda qadimiy tarixga ega va u hozirgi davr milliy musiqa ta’limi tizimimizda o‘ziga xos o‘quv jarayoni hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Doira cholg‘usining tarixiy shakllanishi uzoq o‘tmishga borib taqalsa-da uning boshqa cholg‘ulardan alohida bo‘lib ajralganligi borasida Xusrov Parviz saroyida xizmat qilgan ilk saroy musiqachisi Barbad Marvaziy ijodiy faoliyatiga bag‘ishlangan tarixiy rasmlar va asarlardan bilish mumkin. Lekin “Forobiyning (IX asr) ma’lumotlariga qaraganda Xuroson doirasi o‘zining ko‘plab belgilari bilan zamonaviy doirani eslatadi”[3]. Abu Nasr Forobiy (X asr) “Kitob al- musiqa al-kabir” (Musiqa haqida kitob) asarida doira va doira asari bo‘lgan usullar haqida g‘oyat qimmatli ma’lumotlar berib o‘tgan. Safiuddin Urmaviy (XIII asr) “Kitob al-advor» (Musiqiy doiralar kitobi) asarida doira usullarining o‘n ikki maqom musiqa ijrochiligida muhim o‘rin tutishi to‘g‘risida fikr yuritgan. Abdurahmon Jomiy (XV asr) “Risolai musiqiy” (Musiqa risolasi) asarida doira usullari turlari haqida yozadi. Darvesh Ali Changiy-Buxoriy (XVII asr) “Risolai musiqiy” (Musiqa risolasi) asarida doira usullari va uning mashhur ijrochilari to‘g‘risida qimmatli ma’lumotlarni bergan. Bu noyob manbalar doira ijrochilik tarixini o‘rganish uchun muhim hisoblanadi.

V.Belyaev, T.Vizgo, A.Petrosyans, F.Karomatov, I.Rajabov kabi olimlarimizning tadqiqotlarida doira ijrochiligining nazaryasiga doir muayyan fikr muloxazalar bildirib o‘tilgan. Cholg‘u ijrochiligida doira san’ati o‘ziga xos yetakchi o‘rin tutadi. Bu cholg‘u barcha cholg‘ular ichida uzoq tarixga egaligi va ijrochilik san’ati bilan ajralib turadi. Kishilik jamiyatining ibtidoiy davrlaridan boshlab qadimgi odam qadamlarining bir maromda yerga tashlanishi, ov yoki boshqa jamoa tadbirlaridagi takroriy harakatlar, qo‘llarini-qo‘llariga, badaniga urishdan paydo bo‘luvchi sadolar, turli mehnat qurollari, buyumlar yoki toshlarning bir-biriga tegishidan kelib chiqadigan ritmik tovushlar – urma cholg‘ularning vujudga kelishiga sabab bo‘lgan. Shuningdek, ritmusul ibtidoiy inson hayotining markaziy unsuri bo‘lib, u jamoa faoliyatini birlashtiruvchi, uni borliq – tabiat va koinot bilan uyg‘unlashtiruvchi yagona vosita bo‘lgan[4].

Doira ijrochiligi bilan bog‘liq tadqiqotlarni alohida qayd etish lozim. Usta Olim Komilov ijrosidagi xalq doira usullarining ko‘pi Ilyos Akbarov (“Doira usullari”,

T., 1952), V.Uspenskiy, Ye. Romanovskayalar tomonidan yozib olingan. Usta Olim Komilovning ijro uslubi zarblar jilvadorligi hamda tembr vositalarining xilma-xilligibilan ajralib turadi. T.Inog'omov, K.Azimov, A.To'ychiyev va boshqa ko'plab doirachilarga ustozlik qilgan.

Natijalar va muhokama. Doira cholg'usida ijrochilik masalasi hozirgi kunda pedagogik muammo sifatida dolzarb vazifalarni keltirib chiqarmqda. Har bir davrada cholg'u ijrochiligining o'z ustalari ya'ni mutaxassislari bo'lgan. Ular bu borada ilmiy, nazariy, amaliy va ijtimoiy jixatdan munosib xissa qo'shganlar.

Doira ritmik usullarini dunyoga mashhur qilishda o'z hissasini qo'shgan Usta Olim Komilovning (1875-1953), boy merosi avlodlar uchun katta maktab vazifasini o'tab kelmoqda. Mashhur ustaning an'analarini davom ettirganlar: To'ychi Inog'omov (1914-1986), G'ofur Azimov (1917-1981), Dadaxo'ja Sottixo'jaev (1921-1991), Qaxramon Dadaev (1936-2013), Odil Kamolxo'jaev (1944-2015) kabi ijrochilardir.

Taniqli ijrochilar Tal'at Sayfutdinov, Rustam Ubaydullaev, Komiljon Hakimov, aka-uka Dilmurod, Elmurod, Xolmurod Islomovlar, Husan Nosirov, Xasan Azimov, Ilhom Ikromov kabilarning doira ijrosi rivojidadagi mehnatlarini e'tirof etish lozim. O'nlab doirachilar mustaqil O'zbekiston ning barcha viloyat va tumanlarida, butun O'rta Osiyoda doirachilik san'atini rivojlantirish hamda bu noyob sozturini dunyoga targ'ib va tashviq qilish ishida munosib hissalarini qo'shib kelmoqdalar. Bunday natijalarga erishishda Toshkent davlat konservatoriyasi (hozirgi O'zbekiston davlat konservatoriyasi) da olib borilayotgan ijodiy ishlar ham tahsinga sazovordir.

Doira ijrochilik san'atining rivojlanish jarayonida yosh avlodga nazariy va amaliy bilim berish maqsadida 1948-yilda Toshkent davlat konservatoriyasining "Xalq cholg'ulari" fakultetida doira va urma zarbli cholg'ular sinfi tashkil topdi. Ushbu dargohda iste'dodli talabalar doira ijrochiligi tarixini, nazariy bilimlarini mukammal egallab, amaliy o'zlashtirishga ijodiy yondoshgan holda bilim olishga kirishdilar. Yillar davomida mazkur ta'lim yo'nalishi bo'yicha yuzlab mutaxassislar tarbiyalandi.

Bugungi kunda shu sohada oliy ta'lim muassasini muvaffaqiyatli bitirgan talabalarga Davlat Attestatsiya komissiyasi xulosasiga ko'ra doira va urma zarbli cholg'ular bo'yicha bakalavr hamda magistr akademik darajalari berilmoqda. Hozirda ular Respublikada hamda xorijiy mamlakatlarning ijodiy jamoalari va ta'lim dargohlarida samarali faoliyat olib bormoqdalar.

O'zbekistonda barcha sohalar qatorida musiqa san'ati zamonaviy talablar asosida rivojlanib bormoqda. Bunda musiqa ta'limini berish tubdan yangilanganligini va uning sifat samaradorligi oshib borayotganligini ta'kidlash

joiz. Yangi davr doira cholgʻu ijrochiligida individual ijro uslublari tarkib topdi, doira ijrosiga doir oʻnlab oʻquv qoʻllanmalari yaratildi.

Faqat oʻqib oʻrganish, izlanish, ijod qilish, mashq va ustozlardan saboq olish bilangina doira ijrosi mahoratini egallash mumkin. Bugungi yosh doira ijrochisi shunchaki ijrochi emas, u salohiyatli va ijodkor shaxs boʻlishi lozimdir.

Ijrochilikning yangi bosqichida Oʻzbekiston bastakorlari tomonidan har xil usullarda rang barang kuy, qoʻshiq va ashulalar yaratilmoqda. Bu esa anʼanaviy hamda zamonaviy musiqa ijodkorligining turlarini, shakl va uslublarni rivojlantirishga xizmat qilishi tabiiy. Oʻz navbatida respublikamizda milliy va mahalliy musiqiy mushtaraklik negizida kechayotgan joʻshqin jarayon soʻnggi yillarda yanada jadallashayotganligining yorqin dalolatidir.

Tarixga nazar soladigan boʻlsak, doira ijrochilari oʻzlarining asosiy kasblaridan tashqari, havaskor sifatida bu cholgʻuda ijro qilishga harakat qilishgan. Lekin ularning barchasi ham ustoz saboqlarini olishga imkoniyatlari boʻlmagan. Shu sababli ham oʻzlarining iqtidor, isteʼdod imkoniyatlari darajasida, boshqalardan eshitganlarini takrorlashga intilib, doirada turli usullarni ijro qilishgan. Natijada doira ijrochiligida turli usulblar paydo boʻlgan. Misol tariqasida “Elak usuli”, “Titratma rez” (gorizontal, vertikal), bir qoʻlning panjasi harakatlari bilan barmoqlar yordamida doira terisi oʻrtasida rez chalish, doira gardishini qoʻl kaftlari asosi bilan ushlab, oʻrta barmoqni bosh barmoqqa sirgʻantirgan holda chertish va koʻplab boshqa usulblarni keltirish mumkin[5].

Doira cholgʻu ijrochiligida bir necha janrlardagi doira asarlari mavjud, ulardan biri pesadir. Pesa yorqin ifodaviy mazmuni, aniq badiiy nomi, erkin shakldagi va ixcham hajmli cholgʻu musiqa asari hisoblanadi. Doira uchun pyesalar bastakorlar yoki kompozitorlar tomonidan yaratiladi va ularning musiqalari mohir doira ijrochilari tomonidan doira ijrosiga moslashtiriladi.

Doira asarlarining muhim janrlaridan biri etyuddir. Etyud ijrochilik mahoratini oshirish uchun yaratilgan texnik (mashq) va yuksak ijro mahoratini namoyon qiluvchi doira asari hisoblanadi. Etyudlar qisqa hajmli boʻlsada, lekin mazmundor hisoblanadi va muayyan usulni oʻzlashtirish, doira ijrosi koʻnikmasi, malakasi hamda mahoratini egallashda mashq manbai boʻlgan doira asaridir. Etyudlarni ijro etish va uni muntazam odatga aylantirish doira ijrosi mahoratining oshishiga hamda individual ijro uslubini shakllantirishga olib keladi. Zero, doira asarlarida usul, pyesa va etyud muhim oʻrin tutadi. Ularni farqlash, nazariy va amaliy jihatdan oʻzlashtirish lozim[6]. Misol uchun, ustoz Usta Olim Komilovning «Qoʻsh qars-1» asari chuqur mazmun, jarangdor ohang va tinglovchiga zavq beradigan asar hisoblanadi. Shu bois, ushbu asarni oʻquvchilar tomonidan oʻzlashtirilishi muhimdir.

Xulosa. Bugungi kunga qadar doira ijrochilik maktabi bir qator mualliflik uslublari bilan boyildi. Ijrochilik amaliyotida bu uslublarni yaratgan ustoz sozandalar elga tanildilar. Mavjud usullarni o'zlashtirish bilan bir qatorda Ushbu san'atni zamonamizga mos holda talqin qilish, o'zining bor kuchini sarf qilib rivojlantirishi lozim. O'tgan davrda yashab ijod etgan san'atkorlar o'zlaridan oldingi san'atkorlar malini puxta o'rganishga katta ahamiyat berganlar, o'zlashtirgan bilimlarini esa, keyingi avlod shogirdlariga o'tkazganlar. Bu faqat doyrachilarning emas, balki barcha o'zbek san'ati namoyomdalarining uslubi bo'lmish "Ustoz-shogird" an'anasidir. Mazkur nuqtayi nazardan kelib chiqib, kelajak avlodning o'tmishga xos tarzda kamol topishi, bu barkamol avlod tarbiyasidagi asosiy vazifalardan desak, mubolag'a bo'lmas. Bugungi davrda taraqqiyoti, axborot texnologiyalarining yangidan-yangi namunalari joriy etilayotgan bir paytda o'zbek milliy zarblarini turli cholg'ular, elektron vositalar va mavjud cholg'u sozlarda tarannum etish imkoniyatlari ochilmoqda. O'zbek usullarini zamonaviy texnika vositasida doyraning jonli sadosini tarannum etish yosh shijoatkor san'atkorlarimizning iodiy munosabatiga bog'liq.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil, 2-fevraldagi PQ-112-sonli "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2017-yil 17-noyabrda "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror.
3. А.Навоий. "Хамса". – Т.: 2006. – Б. 128, 160, 288.
4. Rahmatov N. Doira. – Т.: "Fan va texnologiya", 2016. – Б. 13.
5. Islomov D. Maxsus cholg'u. – Т.: «Fan ziyosi», 2022. – Б. 3.
6. Rustamov I. Doira cholg'u ijrochiligida ijroviy uslublarning ahamiyati. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)* ISSN: 2181-1784 3(4), April, 2023.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada doira cholg'usining ijrochilik masalalari va unga oid bilimlarini rivojlantirish, doira ijrochiligida "Ustoz-shogird" an'analari, ijrochilikning yangi uslublari, bugungi kunda san'at sohasida doira cholg'usining ijroviy uslublari rivojlantirishning muhim masalalari to'g'risidagi fikr-mulohazalar yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются вопросы игры на кружковом инструменте и развитие соответствующих знаний, традиции «Мастер-ученик» в кружковом исполнительстве, новые стили исполнения, мнение по важным вопросам развития исполнительских стилей инструмент круга в сфере искусства сегодня - уточняются комментарии.

SUMMARY

In this article, the issues of performance of the circle instrument and the development of related knowledge, the traditions of «Master-disciple» in circle performance, new styles of performance, the opinion on the important issues of the development of the performance styles of the circle instrument in the field of art today - comments are clarified.